

УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ЗАСАДА ПРОТИДІЇ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

Степико Михайло Тимофійович,
доктор філософських наук, професор

Черненко Тетяна Василівна,
кандидат філософських наук

Метою статті є аналіз соціокультурної значущості ідентичності нації, визначення особливостей української ідентичності та її ролі в побудові національної держави та протидії російській агресії, деконструкції міфів гібридної війни, українізації суспільства.

Ключові слова: ідентичність нації, конфлікт ідентичностей, національна держава, сепаратизм, міфи гібридної війни, українізація суспільства, консолідація нації.

Stepyko Mykhailo, Chernenko Tetiana

UKRAINIAN IDENTITY AS DEFINING AMBUSH COUNTERING
RUSSIAN AGGRESSION

The purpose of the article is to analyse the social and cultural significance to the nation's identity, defining features of Ukrainian identity and its role in building the national State and countering Russian aggression, deconstruction of the myths of a hybrid war, ukrainization society.

Keywords: identity of a nation, a conflict of identities, national State, separatism, myths of a hybrid war, humanitarian society, the consolidation of the nation.

Головною метою гібридної війни проти України, яку Російська Федерація реалізує впродовж останніх десятиріч, є зміна ідентичності українських громадян. Унаслідок цього патріотичне ставлення до нації та держави, готовність зі зброєю в руках захищати незалежність і суверенітет власної країни тривалий час намагалися «задушити в міцних братніх обіймах», нав'язуючи українському суспільству ідеї «русского мира», слов'янської єдності та євразійства, спільної історії та долі, ставлення до української державності як до штучного утворення.

Ідентичність нації – цивілізаційний бренд, соціокультурна ніша країни, визначальна засада зовнішньої та внутрішньої політики держави. Домінуюча ідентичність дає назву країні (державі), наповнює сенсом її життя. Змістом домінуючої ідентичності є самоототожнення людини з певною спільнотою, її цінностями,

історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, що є визначальним чинником реалізації та захисту внутрішніх і зовнішніх інтересів особистості. Головною метою формування домінуючої ідентичності особистості є досягнення психологічного усвідомлення нею спільності долі всіх членів нації, незалежно від їхнього етнічного походження, формування почуття відповідальності індивідів за існування та розвиток нації, готовності захищати її свободу та незалежність.

Слабкість національної ідентичності призводить до зростання привабливості для представників етнічних груп, що компактно проживають у певних регіонах країни, ідентифікувати себе з народами сусідніх держав, а для багатьох суміжних держав – до спокуси розробки сценаріїв «захисту» «своїх співвітчизників» на цих територіях.

Зараз уже очевидно, що для багатьох мешканців Криму та Донбасу українська ідентичність виявилася неприйнятною. Проявами агресивного її відторгнення було, зокрема, заперечення значною частиною населення цих регіонів символів Української держави, недовіра до органів влади та державних інститутів, проросійськість геополітичних орієнтацій, «радянськість» колективної пам'яті та суспільних цінностей, втрата віри в загальне майбутнє, перспектива приєднання до «стабільного» та «заможного» «русского мира» тощо. Незважаючи на велику кількість патріотів на Донбасі та в Криму, головною проблемою Української держави на цих територіях є категоричне несприйняття українського проекту в його європейському виборі.

Отже, нинішня експансія Росії на сході України засадничою передумовою має конфлікт двох протилежних ідентичностей: проєвропейської української та «радянської» російської. Характерними для останньої є імперіалізм та націоналізм – провідні риси ідентичностей Росії та СРСР, що, на думку відомого канадського дослідника Т. Кузьо, ніколи не були відокремлені одна від одної. Саме питання ідентичності, а також кілька інших рис, як-от особлива форма націоналізму та ставлення до Заходу як негативного «іншого», дає ключ для розуміння поведінки Росії під час кризи в Україні [1].

Попри розповсюдженість концепції про втрату національними державами ролі провідних суб'єктів міжнародних відносин, та підтримку багатьма знавцями суспільствознавства думки про подальшу втрату державами рівня власної суверенності на своїй території, песимістичні прогнози щодо майбутнього національних держав видаються дещо перебільшеними. Дійсно, у передових демократичних державах усе міцніше вкорінюється принцип субсидіарності, що визначається рівнем суверенності самоврядної громади та її органів. Але держав, які сягнули такого рівня розвитку, у світі меншість. Більшості ж доводиться концентрувати зусилля своїх інститутів на організації економічного, політичного та культурного життя своїх країн, на вирішенні гострих соціальних та екологічних проблем, дбати про забезпечення власної національної безпеки.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що українська ідентичність є *визначальною засадою державотворення*, яка здатна засвідчити нашу національну безперервність і відмінність, а отже,

незворотно легітимізувати факт існування української держави-нації. Українська окремішність має забезпечити появу в нашій державі загальноукраїнських смислів, значень, світоглядної парадигми, цілісності культурного простору – усього того, що об'єднується концептом «ідентичність». Українська ідентичність є визначальною засадою становлення демократичних засад життя суспільства та *національної держави*, якою відповідно до документів ООН і ЮНЕСКО є Україна (національна держава – це така держава, в якій титульний етнос становить 67 % населення. Згідно з квітневим 2017 р. опитуванням Центру Разумкова абсолютна більшість громадян України (92 %) вважають себе етнічними українцями, 6 % – етнічними росіянами, 1,5 % віднесли себе до інших етносів) [2].

Послаблення або «розмивання» української ідентичності генерує сепаратизм, виносить на поверхню ідеї федералізації України, стимулює прагнення сусідніх держав побудувати в Україні свої національні автономії або активізує проблеми окремих національних меншин для використання їх низкою зарубіжних політиків як зручного інструментарію для реалізації власних інтересів за рахунок українців (наприклад, т. зв. «русинська проблема»). Зокрема, якщо міф про винятковість «Новоросії» базувався переважно на ідеї економічної самодостатності Донбасу («Донбас кормит Україну»), то в Закарпатській області, з її досить скромним промисловим та аграрним потенціалом, ставку було зроблено на гуманітарну сферу: «нешадна українізація» нового слов'янського народу – русинів, прабатьківщиною якого є нібито саме Закарпаття. І якщо на Закарпатті за результатами перепису населення 2001 р. всього 10 тис. жителів назвалися русинами (і то притому, що за це платили гроші, агітація проходила прямо в церквах на богослужіннях, особливо на Хустщині), сучасний русинський сепаратизм не є критичним викликом цілісності України. Свідчить про це і той факт, що на початку 2014 р. під час найбільшої загрози, спричиненої активними діями Росії, спрямованими на підірив територіальної цілісності України, на Закарпатті не дійшло до активізації сепаратистських тенденцій.

Проте залишається відкритим питання, чи спроможна Росія, спонсоруючи та підтримуючи «русинський сепаратизм», у майбутньому активно використати його дестабілізуючий потенціал. Нинішня, досить слабка, діяльність

проросійських (панславистичних) активістів серед закарпатських русинів не знімає з порядку денного української влади необхідності тримати цю проблему під пильною увагою, бо в разі потреби її буде активізовано за фінансової підтримки Москви. Це призведе до програвання деструктивних сценаріїв за умови достатнього рівня зовнішньої підтримки, серйозної кризи центральної влади, цілковитої дезорганізації органів адміністративної влади та проголошення місцевими елітами курсу на відокремлення.

Сепаратистську карту на українській території періодично намагаються розіграти й націоналістичні кола Угорщини, які просувають ідею формування угорських національних автономій у сусідніх країнах. Так, окремі заяви деяких угорських політиків, особливо представників праворадикалів партії «Йоббік», заслуговують на ризку відповідь української сторони та, можливо, на заборону в'їзду в Україну. Хоча на Закарпатті поки не чекають танків або «зелених чоловічків», низка проблем у відносинах України з владою Угорщини потребує пильної уваги всіх державних владних структур.

Довідково. У Закарпатській області проживає близько 150 тис. етнічних угорців (переважно у Берегівському, Виноградівському, Мукачівському та Ужгородському районах). Угорська меншина ніколи не піднімала тему територіальної автономії. Рівень забезпечення культурних, релігійних та освітніх потреб угорців України є у багатьох сенсах прикладом для інших країн. На Закарпатті діють угорські громадські організації, у м. Берегове, де угорська мова відповідно до чинного законодавства має статус регіональної, функціонує Закарпатський угорський інститут ім. Ф. Ракоці II, в українських школах викладається угорська мова, діють угорські школи тощо. Крім того, угорська спільнота Закарпаття має й елементи політичної автономії. Угорські організації, наприклад, КМКС (Товариство угорської культури Закарпаття) та УМДС (Демократична спілка угорців України), у період виборів стають політичними партіями, висувають своїх кандидатів як до місцевих рад, так і до парламенту України. Зокрема, очільник КМКС В.І. Брензович є народним депутатом України.

Україна вдячна Угорщині за економічну допомогу Закарпаттю, підтримку малого та середнього бізнесу, пільгові кредити, реалізацію інфраструктурних проєктів. Але, приймаючи таку допомогу,

наша країна в жодному разі не вважає себе зобов'язаною йти на компроміси із власними національними інтересами та діяти всупереч чинному законодавству. Тому позиція української влади стосовно угорської автономії є однозначно негативною – Україна є унітарною державою. Утім, ідея відновлення Притисянського виборчого округу, що існував на Закарпатті на парламентських виборах 1998 р., на якій наполягають організації угорців Закарпаття, має шанс на конструктивне вирішення.

Істотною загрозою утвердженню української національної ідентичності, єдності країни є нав'язування суспільній свідомості «Українським вибором – Право народу» В. Медведчука *ідеї федералізації України* як найбільш демократичного, а тому й абсолютного, принципу державного будівництва. Федеративний принцип побудови держави є принципом територіального самовизначення лише за умови, коли територія одержує автономію згідно з господарськими або культурно-духовними відмінностями, і він засновується на впровадженні демократичних засад місцевого самоврядування та не створює умов для зміцнення сил, що руйнують цілісність держави. Ані Крим, ані Донбас не відповідають цим умовам.

Неоднозначний резонанс у суспільстві викликало питання *подвійного громадянства*. У 2001 р. був прийнятий Закон України «Про громадянство України», який втілює закріплений Конституцією України принцип єдиного громадянства (ст. 19). На уникнення випадків подвійного громадянства спрямовані й двосторонні угоди України з питань громадянства, укладені з низкою держав (наприклад, з Республікою Казахстан, Киргизькою Республікою, Грузією та ін.).

Однак, хоча чинна норма Конституції України передбачає пряму заборону подвійного громадянства, проте механізм реалізації цієї норми Основного Закону вимагає доопрацювання. Тому слушною видається ініціатива Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин звернутися з проханням до Венеціанської комісії щодо експертного висновку стосовно поданого до Верховної Ради України у березні 2017 р. проєкту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» щодо подвійного громадянства в Україні» (реєстр. № 6139). Слід наголосити, що

питання громадянства стосується не тільки окремих регіонів нашої держави, як-от Закарпаття, Буковини, Одещини, або статусу й прав кримських татар та планів повернення Криму. Ідеться про стратегію розвитку України на десятиліття. В Україні тема захисту прав національних меншин має насамперед стати підґрунтям подальшого розвитку міждержавних відносин і безпосередньої культурної та нормативної євроінтеграції.

Важливим напрямом кремлівської політики щодо України є заперечення українства. Сучасний політикум Росії не визнає існування українців як окремого народу, заперечуючи його право на самовизначення, відтак і кордону Російської Федерації з Україною.

Кремлівська політика заперечення окремішності української ідентичності ґрунтується на кількох міфологемах. Найбільш давньою й усебічно проробленою є міфологема *рашизму*. Термін у значенні «русизм» уперше введений О. Герценом у романі «Минуле і думи» (1868) для позначення екстремістського напрямку в русофільстві. Так, російський націоналіст О. Іванов-Сухаревський проголошував проєкт побудови Святої Русі — наддержави на чолі зі слов'яно-русами, об'єднаними кров'ю, мовою та історією.

Сучасний рашизм надає ідеологічне обґрунтування авантюристській політиці нинішнього російського керівництва, а, по суті, виправдовує московський імперіалізм. В основі цієї ідеології — несприйняття західної цивілізації, заперечення сили права і затвердження права сили, неповага до суверенітету сусідів і самоствердження через свавілля та насильство. Основна мета ідеології рашизму — вирішення для В. Путіна геополітичних завдань відновлення імперії у кордонах СРСР, які існували до 1991 р., та поновлення «зони впливу» на країни Європи в межах колишнього радянського табору. Причини, що спонукають кремлівських очільників до відродження СРСР 2.0, є досить складними: від імперської ментальності росіян, спрямованої не на розбудову власної держави, а на поневолення сусідніх народів, до бажання зберегти під власним контролем виробничі потужності колишнього СРСР та гарантовані ринки збуту. Інструменти, за допомогою яких РФ намагається досягти поставленої мети, продовжують шокувати світове співтовариство, адже це економічний та політичний шантаж держав на пострадянському просторі, підкупи лідерів радикальних партій

по всьому світу, кібератаки, втручання у виборчі процеси тощо, навіть погрози застосувати ядерну зброю.

Заперечення окремішності сусідніх із Росією народів, особливо українського, знаходимо й у *теорії сєвразійства*, що популяризується відомим українофобом О. Дугіним. Це за його підручниками освоюють засади загарбницької геополітики в академії Генерального штабу РФ. Ідеї Дугіна передбачають розширення життєвого простору російської імперії в усіх напрямках: від Тихого океану до Атлантики й від Північного полюсу до Індійського океану. Показовим у цьому плані є такий факт: у листопаді 2016 р. президент РФ В. Путін, почувши відповідь школяра про те, що кордон Росії завершується Беринговою протокою, «виправив» її: «Кордони Росії ніде не завершуються».

Складником заперечення української ідентичності є міфологема *«русского мира»* щодо возз'єднання нібито найбільш розділеного у світі народу — «русских», що фактично є запозиченням концепції, яку проповідували А. Гітлер та А. Розенберг у 1920–1930-х роках стосовно «об'єднання» «роз'єднаної» німецької нації. Її аспекти розвивали угорські фашисти під час Другої світової війни, виправдовуючи політику свого уряду, спрямовану на встановлення контролю над територіями, які належали Угорщині до Першої світової війни. Подібні доводи використовував С. Милошевич, висувуючи аргумент «розділеного сербського народу». Ідеологія «розділеної нації» нівелює всі сучасні правові засади національного державотворення.

Складовою міфологеми про єдиний народ є спотворення росіянами змісту й суті багатьох історичних фактів. Зокрема, своєрідними маркерами у ставленні до суверенності України є трактування московськими керманічами та науковцями, що обслуговують російську владу, *Переяславських домовленостей 1654 р.* та невизнання Росією *Голодомору як геноциду українського народу*. Незаангажований аналіз документів про Переяславські угоди, здійснений свого часу Президією НАН України та фахівцями НІСД, засвідчив, що ці домовленості в царині міжнародних відносин були, по суті, правовим визнанням Московією внутрішньополітичної суверенності Української держави. Робота держави, спрямована на визнання Голодомору геноцидом українського

народу світовою спільнотою, іноземними державами та міжнародними організаціями, має продовжуватись, бо це залишається потужним інструментом у обстоюванні українським народом рубежів власної свободи і свободи Європи.

Визначальним пріоритетом зміцнення української ідентичності та консолідації нації є подолання на території України **конкуренції панросійської та української ідентичностей**. Небезпека криється в тому, що панросійська ідентичність, на відміну від європейської, здатна замінити українську національну ідентичність, тому що механізми її конструювання формують ілюзію «нерозрізнення» цих ідентичностей. Багатівікові спільний спосіб буття та життєві практики в побуті, освіті, віруваннях, охороні здоров'я, кар'єрному зростанні сформували у свідомості багатьох наших співвітчизників феномен нерозрізнення російської та української ідентичностей. Докорінна їхня протилежність виникає лише на рівні геополітичних уподобань. Тому кремлівська пропаганда вдало використовує цей феномен у гібридній війні РФ проти України.

Вагомою складовою цієї війни є обмеження або й утиски українознавчих студій та української мови в Криму й на Сході України. Парадигма «мова – національна ідентичність» є історичним конструктом, який великою мірою зумовлює існуючий поділ світу на держави-нації. У мові формуються змісти, знаходять своє вираження цінності, набувають значення знаки й символи держави. Тому основним завданням зміцнення національної ідентичності та консолідації української нації є **ціннісна українізація суспільства**, що ґрунтується на мовних та культурних цінностях української нації.

Винятково важливими є певні оптимальні пропорції в обсязі й часі, а також граничні межі, за які українізація не має виходити, аби не стати тотальною та примусовою. Зокрема, йдеться про певні гарантії культурного самовизначення для російськомовного населення. Відсутність таких гарантій і чітких механізмів українізації перешкоджатиме подоланню страху втрати ідентичності цими громадянами, які навіть найдрібніший факт реального чи уявного розширення сфери вживання української мови розцінюють як особисту образу та приниження або зазіхання на їхню ідентичність. Хоча, за результатами нещодавнього соціологічного опитування, лише

7 % респондентів заявили про порушення їхнього права вільно спілкуватися російською мовою. Тільки 1 % опитаних вважає проблемою статус російської мови в Україні [3].

Зміцнення національної ідентичності та консолідації української нації напряму залежать від реалізації **національної ідеї**. На її важливість для розвитку нації-держави вказували 81 % громадян, опитаних у 2016 р. Центром Разумкова. З ними солідарні більшість респондентів у кожному регіоні (від 67 % на Півдні України до 91 % – на Заході) [4]. Слід зауважити, що сьогодні актуально говорити саме про соціально-економічний зміст національної ідеї, визначальною рисою якої є заможне та щасливе життя кожного громадянина України, що потребуватиме вибору відповідних шляхів досягнення. Вирішення цього завдання може забезпечити виключно правова, демократична, соціальна держава, яка, створюючи гідні людини умови праці та життя, захищаючи основні права людини й громадянина, формує у своїх громадян спільність життєвих смислів, цінностей та інтересів.

Формування спільної загальнонаціональної ідентичності неможливе без **ідеології**, яку сповідує, відстоює та поширює держава. Відсутність національного самовизначення держави має своїм наслідком те, що нині російські окупанти для більшості українців і досі залишаються, якщо не братами, то ворогами «через непорозуміння». Саме ідеологія держави визначає стратегію її розвитку, напрями діяльності органів влади, окремішність суспільства. А в ситуації, що нині склалася, також і засади протистояння російській агресивній українофобській пропаганді.

У формуванні української ідентичності, консолідації суспільства важко переоцінити визначальну роль **національної еліти**, яка формує стратегію й політику розвитку нації-держави та визначає загальні сенси світобуття. Саме від компетенцій та волі економістів, фінансистів та інших фахівців, які здатні подолати парадоксальний статус «багатої країни бідних людей», звільнитися від фантастичного уміння «ніколи не втрачати шанс втратити шанс» і працювати за європейськими стандартами та нормативами, залежить зараз доля України, її самодостатність і цивілізаційний вибір.

В умовах війни утверджувати українську ідентичність для більшості громадян – це готовність

захищати свою країну, у багатьох випадках навіть ціною власного життя. У цьому зв'язку слід відмітити нагальну потребу формування прошарку патріотично налаштованої військової еліти, яка була би віддана ідеї захисту Української держави, її незалежності та суверенітету, утвердження України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин.

Формування загальнонаціональної ідентичності — *довготривалий процес*, який і в «старих» націй тривав не одне століття. В Україні він має особливості, зумовлені тривалим періодом бездержавності, перебуванням територій сучасної України під контролем різних імперій і державних утворень, пролонгованою мовно-культурною російською асиміляцією українського населення.

Однак, незважаючи на це, внаслідок теперішньої гібридної війни в Україні з'явилася політична нація. Нині для самовизначення людини її національність чи мова вже не мають значення: головне — як ця людина ставиться до незалежності й суверенітету країни та чи вважає «своїм»

перелік українських цінностей. Саме тому сьогодні «*українець*» — *це вже не національно-етнічна категорія, а ціннісна*.

В основу державної політики формування загальнонаціональної ідентичності має бути покладена ідея незалежності, суверенітету та територіальної цілісності Української держави та Стратегія української гуманітарної політики, розроблення якої передбачалося п. 9 Програми діяльності Кабінету Міністрів України ще в 2015 р. Утім, це вкрай актуальне завдання ще й досі не здійснене. Ухвалення єдиного концептуального документа в гуманітарній сфері визначить єдиний підхід органів державної влади та дорадчих інституцій (зокрема, Міжнародної дорадчої ради, Національної ради реформ, Ради з питань національної єдності при Президентові України, громадських рад при міністерствах культури, освіти та науки, Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення та ін.) до проблем національного будівництва в Україні та може стати важливим консолідуючим чинником для українського суспільства в умовах гібридної агресії з боку Росії.

Список використаних джерел

1. Кузьо Т. Чому Росія щодо України поводитьсь саме так // Країна. — 2016. — № 36 (339). — 22 верес. — С. 22.
2. Більше 90 % громадян вважають себе етнічними українцями [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dt.ua/UKRAINE/bilshe-90-gromadyan-vvazhayut-sebe-etnichnimi-ukrayincyami-239470_.html
3. Як ставляться до російської мови в Україні: соціологічне опитування [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://glavcom.ua/video/yak-stavlyatsya-do-rosiyskomovnih-v-ukrajini-sociologichne-doslidzhennya-365175.html>
4. Особливості ідентичності громадян України: проблеми та перспективи консолідації суспільства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf>

References

1. Kuzio, T. (2016). Chomu Rosiia shchodo Ukrainy povodytsia same tak [Why Russia behaves with Ukraine this way]. *Kraina — The State*, 36 (339), 22 [in Ukrainian].
2. Bilshe 90 % hromadian vvazhaiut sebe etnichnymy ukraintsiamy [More than 90 % of citizens identify themselves with ethnic Ukrainians]. (n. d.). *dt.ua*. Retrieved from http://dt.ua/UKRAINE/bilshe-90-gromadyan-vvazhayut-sebe-etnichnimi-ukrayincyami-239470_.html [in Ukrainian].
3. Yak stavliatsia do rosiiskoi movy v Ukraini: sotsiolohichne opytuvannia [What is the attitude of Ukrainians to Russian language — poll]. (n. d.). *glavcom.ua*. Retrieved from <http://glavcom.ua/video/yak-stavlyatsya-do-rosiyskomovnih-v-ukrajini-sociologichne-doslidzhennya-365175.html> [in Ukrainian].
4. Osoblyvosti identychnosti hromadian Ukrainy: problemy ta perspektvy konsolidatsii suspilstva [Features of the identity of Ukrainian citizens: problems and prospects for the consolidation of society]. (2016). *razumkov.org.ua*. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/upload/Identi-2016.pdf> [in Ukrainian].